

Uskontotiede ja monikulttuuristuva yhteiskunta

Uskonnot, perinne ja yhteiskunta

Kun tarkastellaan Suomen uskonnollista kenttää ja viime aikoina sen tiimoilla käytyä julkista keskustelua, arkkipiispan vaali on varmasti ollut yksi asia, joka on puhututtanut ihmisiä. Tiedotusvälineissä, jotka helposti yksinkertaistavat ja polarisoivat asioita, arkkipiispan vaali esitettiin pitkälle konservatiivien ja edistyksellisten tahojen keskinäisenä mittelonä. Puuttumatta siihen kuinka todellinen tämä polarisaatio on itse kirkon sisällä, on kiinnostavaa asettaa käyty keskustelu uskontososiologiseen viitekehykseen. Uskontososiologisesta näkökulmasta huomio kiinnittyy nimenomaan siihen, miten sekä kirkon sisäiset että ulkopuoliset tahot määrittelevät kirkon tehtävää nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa. Samalla voi todeta, että oman tehtävän määrittely ei ole tärkeää vain enemmistökirkolle vaan myös muille uskontokunnille, jotka jollain lailla haluavat ottaa osaa yhteiskunnan toimintaan.

Yhteiskunnallisesti aktiiviset uskonnolliset yhteisöt joutuvat jatkuvasti kamppailemaan kahden periaatteessa ristiriitaisen kysymyksen kanssa. Uskonnollisten yhteisöjen on yhä uudelleen ja uudelleen määriteltävä, mikä on se oman perinteen ydin, jota ei voi muuttaa, joka on ajatonta. Uskontoperinteille tyypillinen ajattelutapahan on se, että ne elävät ajatonta sanomaa ajassa. Siksi ne joutuva painimaan myös sen kysymyksen kanssa, miten pitkälle ne voivat muuttua muun yhteiskunnan mukana menettämättä omaa ydintään. Nykyaikana, jolloin länsimaiset ihmiset voivat tehdä valintoja myös uskonnollisissa kysymyksissä, eri uskontoperinteet kilpailevat omasta uskottavuudestaan. Usein uskottavuutta mitataan kykynä omaksua uusia ajattelutapoja ja toimia ajan vaatimalla tavalla. Kysymys samaa sukupuolta olevien oikeudesta avioliittoon on yksi esimerkki tällaisesta uskottavuuskeskustelusta. Muuttuva yhteiskunta asettaa voimakkaita muutospaineita varsinkin vakiintuneille uskonnollisille yhdyskunnille.

Uskonnollisten yhteisöjen näkökulmasta näistä erilaisista vaatimuksista seuraa sitoutumisen ja sopeutumisen ristiveto. Tästä ristivedosta oli nähdäkseni kyse myös keskustelussa naispappeutta vastustavasta Luther-säätiöstä ja sen paikasta valtakirkon piirissä, ja myös keskustelussa kirkon rippisalaisuudesta, joka on viime aikoina ollut paljon esillä.

Nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa uskonnolliset yhteisöt joutuvat pakostakin harjoittamaan jonkinlaista itsereflektiota oman yhteisönsä sisällä. Ulkopuolisille ne taas joutuvat tavalla tai toisella oikeuttamaan omaa uskonnollista ajatteluaan ja toimintaansa. Tämä on tunnusomaista maallistuneessa yhteiskunnassa, jossa uskonto ei ole enää itsestään selvyys.

Tiede /uskontotiede

Itsereflektio on tietenkin tärkeää myös tieteessä ja varsinkin sellaisissa tieteissä, jotka tutkivat kulttuuria ja yhteiskuntaa. Uskontotiede kuuluu näihin tieteisiin. Uskontotiede on humanistinen tieteenala – ja tähän sisällytän myös teologian, sillä siinä tutkitaan ihmistä, kulttuuria ja yhteiskuntaa. Uskontotieteen tehtävänä on lyhyesti selvittää uskontoihin ja uskonnollisuuteen liittyviä tekijöitä. Tutkimuksen kohteena saattavat olla erilaiset ilmiöt, yksilöt tai yhteisöt, mutta jollain tavoin uskontotieteellinen tutkimus myös aina kertoo jotain meitä ympäröivästä kulttuurista ja yhteiskunnasta.

Tieteen tekemisessä ristiveto syntyy oman tieteenalan kehittämisen ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen välillä. Tieteellinen perustutkimus, tieteenalan teorioiden ja metodien kehittäminen ovat tieteen ytimessä ja niiden parissa työskenteleminen vie omaa tieteenalaa eteenpäin. Ne eivät kuitenkaan välttämättä ole kiinnostavia ulkopuolisille, ja niitä voi olla myös vaikea tehdä sellaiseksi. Samalla yliopisto ja tutkimuksen rahoittajat painottavat tutkimuksen yhteiskunnallista merkitystä ja tukevat sellaisia tutkimuksia, jotka ovat helposti hyödynnettävissä yhteiskunnassa. Uusliberalistinen markkinatalous on tullut myös yliopistoihin ja humanististen alojen on oltava tuottavia yksiköitä. Tämä on melkoinen vaatimus aloilla, joiden tuloksia on vaikeaa mitata rahassa. Se, mitä uskontotiede voi tehdä, on tuottaa tietoa erilaisista uskontoihin liittyvistä ilmiöistä ja auttaa ymmärtämään laajempia yhteiskunnallisia ja myös globaaleja mekanismeja, jotka niihin vaikuttavat.

Uskonnot ja yhteiskunnallinen muutos

Globalisoituminen ja sen myötä myös Suomen kansainvälistyminen tekevät tarpeelliseksi tuottaa tietoa siitä, mikä rooli tai merkitys uskonnoilla on yhteiskunnallisissa muutosprosesseissa. Uskontojen kannalta tärkeimmät muutosprosessit voi kiteyttää kahteen prosessiin, joita ovat maallistuminen ja monikulttuuristuminen.

Varsinkin Eurooppa on maanosa, joka maallistuu. Uskonnon merkitys ihmisten arjessa vähenee, eivätkä uskonnolliset instituutiot enää sanele ihmisten arvovalintoja tai ohjaa näiden toimintaa. Yksi esimerkki tästä on Irlannin tasavalta, joka viime vuosikymmeniin asti

on ollut syvästi katolinen maa. Sielläkin ihmiset ovat hylänneet kirkon näkemyksen varsinkin sukupuolimoraaliin liittyvissä valinnoissa.

Uskonto ei silti hävinnyt minnekään. 1960-luvulla oli vallalla ns. ”modernisaation unelma”, jonka mukaan uskonto tulisi häviämään tai muuttuisi pelkästään ihmisen yksityiseksi asiaksi. Näin ei ole käynyt. Uskonto on edelleenkin merkittävä tekijä myös maallistuneessa Euroopassa, ja se on uudella tavalla noussut myös julkisuuteen. Uskonnon julkisen roolin voi kuitenkin rajata lähinnä kolmelle alueelle, joita ovat maailman politiikka, tiedotusvälineet ja populaarikulttuuri.

Maailmanpolitiikassa elämme syyskuun 11. jälkeistä aikaa, jota hallitsee islamin ja lännen välinen polarisaatio. Uskonnon nimissä harjoitettu väkivalta on johtanut turvallisuuspolitiikan voimakkaaseen kasvuun. Uskonnosta ja varsinkin islamista on tullut jonkinlainen poliittinen pelkotekijä. Myös muilla uskonnoilla kuin islamilla on toki kytköksensä politiikkaan. Esimerkkinä voi mainita Yhdysvaltojen oikeistokristillisyyden, Latinalaisen Amerikan vapautuksen teologian tai Intian hindunationalismin. Euroopassa uskonto ja politiikka ovat pitkään kietoutuneet yhteen Pohjois-Irlannissa ja entisen Jugoslavian alueella.

Tiedotusvälineet raportoivat maailmanpoliittisista tapahtumista ja samalla ne myös muokkaavat tehokkaasti tapaa, jolla näemme maailman. Puolueettomasta kielenkäytöstään huolimatta esimerkiksi uutiset välittävät tiedon ohella myös asenteita ja kannanottoja. Tiedotusvälineet määrittelevät mitkä asiat kulloinkin ovat tärkeitä ja julkisen huomion arvoisia. Ne myös käsittelevät uskontoja omista lähtökohdistaan käsin ja samalla sanelevat, miten uskonnot voivat esiintyä julkisuudessa. Uskonnosta on tullut mediaseksikäs aihe varsinkin silloin, kun siihen liittyy konflikteja ja väkivaltaa.

Uskonnot näkyvät myös populaarikulttuurissa; uskonnollisia teemoja hyödynnetään kirjallisuudessa ja elokuvissa. Populaarikulttuurin tutkimiseen on herätty myös tieteen parissa ja uskontotieteessäkin se on yksi uusi tutkimuksen kohde.

Maallistumisen ohella Eurooppa myös monikulttuuristuu. Ennen toista maailmansotaa Euroopasta lähdettiin siirtolaiseksi etsimään parempaa toimeentuloa, mutta sotien jälkeen tilanne kääntyi ja nyt Euroopan maat, Suomi mukaan lukien, ovat maahanmuuton kohteita. Samalla ymmärrys siitä, mitä Eurooppa ja eurooppalaisuus ovat, on joutunut myllerrykseen. Maahanmuutto lisää kielten, kulttuurien ja uskontojen moninaisuutta, jonka kanssa Euroopassa on opittava elämään. Monikulttuurisuus herättää kysymyksiä siitä, mikä on eurooppalainen arvopohja ja kuinka pitkälle se nojautuu kristinuskoon tai valitukseen. Mikä on Euroopan sielu, on kysymys, jota jossain vaiheessa pohdittiin Euroopan Unionissa.

Monimuotoisuuden hallinta ja sen tutkimus

Ehkä tärkeimpiä kysymyksiä Euroopassa - taloudellisen kriisin ohella – on se, miten hoitaa maahanmuutto ja sen mukanaan tuoma kulttuurinen monimuotoisuus hallitusti. Mitkä ovat kohtuullisia toimenpiteitä, joilla valtioiden odotetaan sopeuttavan uusia ryhmiä maahansa, ja mikä on kohtuullinen sopeutuminen, jota tänne tulevilta voidaan vaatia? Usein ongelmakohdaksi nostetaan nimenomaan islam; miten hallita islamin leviäminen Eurooppaan ja säädellä muslimien toimintaa täällä?

Tämän vuoden tammikuussa pyörähti käyntiin johtamani nelivuotinen tutkimusprojekti *Ylikansallisen islamin hallinta*, jota rahoittavat Suomen Akatemian ja Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta. Tässä tutkimusprojektissa tehdään vertailevaa tutkimusta Suomen, Irlannin ja Kanadan välillä, ja sen tehtävänä on tarkastella sitä, miten hallinnan mekanismit toimivat nimenomaan islamin ja muslimien maahanmuuton kohdalla. Eri maissa on tästä erilaisia kokemuksia ja pyrimme näitä kokemuksia kartoittamaan.

Hallinnan mekanismeja voi tarkastella ainakin kolmella tasolla:

(1)VALTIO: Perinteinen tapa tutkia hallintaa ja hallinnointia on keskittyä valtiovaltaan ja tutkia politiikkaa, taloutta tai lainsäädäntöä. Nämä eivät ole suinkaan menettäneet merkitystään. Esimerkiksi Suomessa on yhteiskunnallisten muutosten myötä uudistettu perustuslakia ja uskonnonvapauslakia ja muutettu myös uskonnonopetuksen linjauksia. Uskonnon ja valtion – tai nykyaikana yhä enenevässä määrin – uskontojen ja valtion suhteet ovat ajankohtainen tutkimuksen aihe. Valtiot ovat tärkeitä myös EU:ssa, sillä ne panevat toimeen sieltä tulevia sääntöjä ja rajoituksia.

(2)YHDISTYKSET: Perinteisen valtiokeskeisen tutkimuksen ohella on alettu yhä enenevässä määrin kiinnittää huomio myös ns. kansalaisyhteiskuntaan. Tällöin tutkitaan esimerkiksi sitä, miten uskonnolliset vähemmistöt hyödyntävät uskonnollisia yhdyskuntia tai erilaisia yhdistyksiä pyrkiessään lisäämään vaikutusmahdollisuuksiaan. Esimerkiksi Suomessa on viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana perustettu noin 20 islamilaista yhdyskuntaa ja niiden ohella toimii lukuisia yhdistyksiä. Siksi hallinnan tutkimuksessa ei voida rajoittaa tutkimaan vain virallisia koneistoja vaan siinä pyritään menemään myös ruohonjuuritasolle. Näkökulma vaihtelee yhteiskunnan viranomaistoiminnasta erilaisten kansalaisjärjestöjen toimintaan.

(3)YKSILÖT: Yksi asia, jota hallinnan tutkimuksessa ei ole juurikaan käsitelty on sukupuoli. Puhuttaessa esimerkiksi islamin radikalisoitumisesta huomion keskiössä ovat usein nuoret miehet, jotka ovat jollain tavoin syrjäytyneet yhteiskunnasta ja joiden turhautuminen purkautuu poliittisena toimintana. Myös Euroopassa käyty huntukeskustelu osoittaa, miten naisten pukeutumiseen kulminoituu kaikki se, mitä islamissa saatetaan vierastaa tai vihata.

Siksi hallinnan ajatusta hyödyntävä uskontotieteellinen tutkimus ei voi olla sukupuolisokeaa. Kaiken kaikkiaan on järjestelmän ja organisaatioiden ohella tärkeää tutkia myös uskonnonharjoittajia sekä heidän tapansa ajatella ja toimia.

Uskontotieteellisen tutkimuksen painopistealueet

Esittelemäni tutkimusprojekti ja sen tiimoilta tehtävä tutkimus on vain yksi esimerkki siitä, mitä uskontotieteessä tutkitaan. Uskontotieteessä on totuttu ajattelemaan että sen erityisyys kulminoituu kolmeen asiaan. Uskontotiede on oppiaineena laaja-alainen, sillä sen tehtävänä on maailman uskontoperinteiden tutkimus ja niiden opettaminen. Uskontotiede on monitieteinen, sillä siinä sovelletaan monien lähitieteiden, kuten historian, antropologian, sosiologian, psykologian jne.) lähestymistapoja. Uskontotiede on monimenetelmällinen, mikä tarkoittaa sitä, että ettei uskontotieteellä ole omaa menetelmää vaan siinä hyödynnetään lähitieteissä käytettyjä tutkimusmenetelmiä.

Koska uskontotieteessä hyödynnetään lähitieteiden teorioita ja metodeja, tärkeäksi kysymykseksi nousee tietenkin se, mitä luetaan uskontotieteen lähitieteisiin. Perinteisesti näihin on luettu humanistiset tieteenalat, mutta viime vuosina on availtu väyliä myös luonnontieteiden suuntaan. Uskontotieteen tavoitteena ei näin ollen ole rajoittua yhteen ainoaan tutkimussuuntaukseen vaan painopisteenä on uskontojen tutkiminen kaikessa moninaisuudessaan.

Uskontotieteen laaja-alaisuutta on kuitenkin pyritty profiloimaan ja uskontotieteelle on asetettu kolme tutkimuksen painopistealuetta:

1. Kansanusko ja uskontoperinteet

Tämä tutkimusalue kattaa erilaiset uskonnolliset perinteet maailman uskonnoista kansanuskoon ja populaariin uskonnollisuuteen. Tutkimus painottuu osin myös uskonnollisiin yhteisöihin. Erityisesti kansanomaisen uskonnollisuuden tutkimuksella on oppiaineessamme pitkät perinteet. Helsingin yliopiston uskontotieteen ensimmäinen professori Juha Pentikäinen, joka toimi tehtävässään 1970-luvulta lähes neljäkymmentä vuotta, tutki erityisesti pohjoisen kansoja, kuten saamelaisia. Hän on tehnyt kenttätöitä myös Siperiassa. Tähän kansanomaisen uskonnollisuuden painopistealueeseen voi lukea myös arjen uskonnollisuuden tutkimuksen, joka on viime vuosina saanut suosiota nimenomaan naisten elämää koskevassa tutkimuksessa.

Juha Pentikäinen jätti uskontotieteeseen perinnöksi vahvan kenttätöiden ja etnografisen tutkimuksen perinteen. Vaikka uskontotieteessä käytetään myös arkistoja ja kirjallisia aineistoja, ja niiden pohjalta tehty tutkimus on tärkeää, on uskontotiede ainakin tähän asti ollut tunnusomaisesti kenttätöihin perustuvaa. Ajatuksena on, että elävää uskonnollisuutta (tai uskonnottomuutta) voi tutkia vain elämällä hetken sen mukana.

2. Uskonnollinen pluralismi ja yhteiskunnallinen muutos

Kuten edellä jo tuli ilmi, suomalaisen yhteiskunnan ja myös Euroopan monikulttuuristuminen on herättänyt tarpeen tutkia uskonnollista pluralisoitumista ja ylipäättään yhteiskunnallista muutosta.

Uskonnollisen pluralismin tutkimukseen liittyy myös uskontojen välinen vuorovaikutus, josta tällä hetkellä uskontotieteessä tutkitaan uskonnon käyttämistä konfliktien ratkaisussa ja rauhan rakentamisessa. Myös sekularioistuminen ja sen tuomat muutokset erityisesti suomalaisessa ja eurooppalaisessa uskonnollisuudessa ovat tutkimuksen alla. Erityisteemoja tässä tutkimusalueessa ovat uskonnonvapaus, ympäristö ja eettiset kysymykset, kuten abortti ja eutanasia. Uskontotieteessä tehdään myös mediatutkimusta.

3. Uskonto, mieli ja kokemus

Helsingin yliopiston uskontotieteellä on pitkä perinteet yksilön uskonnollisuuden tutkimuksessa. Professori Pentikäisen vuonna 1971 ilmestynyt *Marina Takalon uskonto* on uskontotieteen klassikko, josta on ilmeisesti tulossa uusi laitos. Henkilötutkimus on käsittänyt myös kirjailijoita (Colliander) ja tutkijoita (Ganander, Bataille). Tällä hetkellä uskontopsykologian alaan sijoittuvaa yksilötutkimusta harjoitetaan kognitiivisessa uskonnontutkimuksessa, jossa on kehitetty myös kokeellisia tutkimusmenetelmiä. Sillä tavoin se on merkinnyt sekä teoreettisesti että metodisesti uutta päänaavausta uskontotieteessä.

Lopuksi

Nämä muutamat esimerkit antavat jonkinlaisenvälähdyksen uskontotieteeseen. Lopuksi voi todeta, että Helsingin yliopiston uskontotiede on hyvin dynaaminen tieteenala, jolla on paljon annettavaa sekä tieteelle että yhteiskunnalle.